

ПРОФЕСІЙНЕ ХОРОВЕ ВИКОНАВСТВО І ОСВІТА В УКРАЇНІ: І ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ

Огляд сучасної музикознавчої і хорознавчої літератури дозволяє зробити висновок про актуальність таких питань, як взаємодія теорії та практики у хорovому виконавстві, узагальнення накопиченого століттями досвіду, аналіз нових засобів виразності хорovої мови й мовлення (А. Лашенко, О. Бенч, Н. Герасимова-Персидська, Л. Пархоменко, І. Гулеско). На сучасному етапі ми знаходимо праці, спрямовані на дослідження хорovої культури окремих регіонів, певних історичних періодів тощо, проте, і сьогодні вивчення історії хорovого виконавства і становлення професійної освіти у цій галузі залишається незавершеним. Вважаємо, що наша стаття, *метою* якої є висвітлення одного з важливих етапів формування професійної хорovої освіти в Україні, стане ще одним кроком до створення цілісної панорами історичного розвитку сучасного професійного хорovого виконавства. *Матеріалом* для опрацювання став корпус вітчизняних історико-музикознавчих та хорознавчих досліджень, *методологічною основою* роботи – загальнонауковий принцип історизму, а також системний та комплексний підходи до її предмету.

Оскільки ми обрали *предметом* дослідження певний історичний період – становлення професійного хорovого виконавства і освіти в І половині ХХ ст., стисло нагадаємо про надбання попереднього, ХІХ ст. Означений період знаменував завершення певного циклу розвитку наших сакральної творчості й виконавства: саме тоді сформувались специфічний стиль українського бельканто, академічна виконавська традиція, а також новофольклорна пісенна творчість. Відкрився новий шлях розвитку музичної освіти – світський напрямок, що зберігав традиційну вокально-хорову основу, при цьому спираючись не на ірмолойний спів, а вже на фольклорно-пісенний репертуар широкого історичного й стилістичного діапазону.

Загальні магістральні напрями розвитку хорovого виконавства від ХІХ до початку ХХ ст. у становленні його професійності можна позначити наступним чином: теоретично та методично підкреслю-

ється відмінність інтонування у традиційному народному та академічному хоровому співі; в духовній (церковній) музиці проявляється такий художній метод, як творче переосмислення та поєднання рис старовинних церковних жанрів, фольклорних інтонацій та досягнень композиторської школи Д. Бортнянського, М. Березовського, А. Веделя та ін.; з розвитком фольклористики здійснюються перші кроки у становленні професійного народного виконання – з'являються аматорські народні хори; в авторському музичному доробку слово і музика стають не лише рівноправними компонентами в створенні художньо-музичного образу, але набувають значення об'єднаних самостійних видів мистецтва, таким чином формуючи перехід до явища інтонаційно-художнього синтезу на означеному рівні.

Такі тенденції у розвитку хорового виконавства та музичної освіти сприяли піднесенню української національної культури, професійному зростанню мистецьких кадрів, позначили новий рівень у розвитку українського хорового мистецтва в наступний історичний період – бурхливе ХХ століття.

Щодо становлення професійно орієнтованої хорової освіти, то до початку ХХ ст. в Україні були відкриті: низка музичних шкіл при регіональних відділеннях Імператорського Російського музичного товариства¹, Київське музичне училище (1883); ще з 1796 р. у Львові діяла Музична академія, а 1 травня 1854 р. Галицьке музичне Товариство урочисто відкрило школу співу, гри на скрипці та віолончелі, яку невдовзі стали називати консерваторією [7]. У 1897 р. відбулося відкриття музичного училища при Одеському відділенні ІРМТ [8].

Серед випускників духовних навчальних закладів того періоду достатньо назвати імена М. Леонтовича, О. Кошиця, К. Стеценка, П. Козицького. Обсяг здобутих знань, у тому числі й з хорового диригування (у семінаріях), дозволяв багатьом вихованцям цих навчальних закладів стати хоровими диригентами.

О. Кошиць, який навчався у Київській духовній семінарії і академії, із захопленням згадував, що «уся семінарія була тоді цілковито просякнута українським духом і українською піснею ... Одне слово, це була якась природна консерваторія де постановка голосу пе-

¹ Далі – ІРМТ.

редавалася за традицією переймання гарної манери співу, а знання нот було також необхідне й самозрозуміле. Кожний семінарист був готовий прекрасний хоровий, а здебільшого і сольний співак, половиною ж з них – прекрасні хорові диригенти» [5, с. 146].

Звертаючись до обраного історичного періоду – I половини ХХ ст., – наголосимо, що музичне життя тогочасної України² тісно перепліталася із суспільним, освітнім життям країни. У річищі демократичних настроїв у суспільстві набувають поширення самоосвітні форми музичного життя: створюються народні будинки, народні університети, народні школи, пізніше – навіть народні консерваторії. Звичайно, тодішні парафіяльні школи, приватні музичні класи, хори в гімназіях та колегіумах не могли очолити цей рух, тому головну акумулюючу функцію народно-демократичного крила хорової освіти взяли на себе Товариства (наприклад, Галицьке музичне товариство, Філармонічне товариство, Одеське товариство аматорів музики тощо), «Бояни» та музично-освітня заклади ІРМТ.

Що стосується спеціальної музичної освіти, то початок століття було ознаменовано відкриттям Миколаївського музичного училища (1900) при Миколаївському відділенні ІРМТ. У вересні 1901 р. було відкрите музичне училище в Катеринославі³. Училище давало можливість оволодіти практично всіма музичними інструментами, а музичні предмети викладалися за програмами Петербурзької консерваторії.

На початку ХХ ст. бурхливо розвивається музична освіта в Галичині. В 1902 р. у Львові було відкрито приватний навчальний музичний заклад – Музичний Інститут⁴, засновницею якого була А. Не-

² Справедливим буде зауважити, що в першій третині ХХ ст. Східна і Західна Україна існували під впливом різних імперій. Східна – у складі Російської імперії, Західна – як регіональна складова входила до Австро-Угорщини, Литви чи Польщі. Тому будь-які музично-мистецькі дії прямо пропорційно залежали від політичної атмосфери, економічної ситуації та ін.

³ Нагадаємо, що перша спроба створити у Катеринославі музичний навчальний заклад була здійснена ще наприкінці ХVІІІ ст. За ідеєю Г. Потьомкіна та згідно з наказом Катерини ІІ 1784 р. в новому місті було заплановано відкриття університету з «Академією художеств» та музики при ньому. Очолити цей заклад запропонували М. Березовському. Проте цим планам збутися не судилося.

⁴ До Першої світової війни Музичний Інститут вельми успішно розвивався

ментовська. З 1903 р. у Львові під патронатом «Союзу співацьких і музичних товариств» розгорнув свою діяльність Вищий Музичний Інститут, який очолив А. Вахнянін⁵.

У 1903 р. було відкрито Полтавське музичне училище, у 1905 – Житомирське. У 1908 р. на базі музичних класів при Херсонському відділенні Російського музичного товариства було засновано Херсонське музичне училище, а в 1910 р. відкрилося Сімферопольське.

Широке відкриття музичних класів та музичних училищ стало міцним підґрунтям розвитку професійної хорової світської освіти, адже остання отримувала міцну теоретичну, методичну й, власне, практичну основу – педагоги й учні були постійними виконавцями на концертних естрадах міст. Досліджуючи тенденції розвитку професійної освіти в Україні, Ю. Іванова, зокрема, пише: «Початок ХХ ст. – це нова ера, де хоровий спів поряд з інструментальною музикою стає популярним та потребує вищої музичної освіти» [3]. Отже, цілком закономірним стає те, що 1913 р. послідовно відкриваються два вищих музичних навчальних заклади – Одеська та Київська консерваторії (Одеська – у вересні, Київська – у листопаді).

Одеська консерваторія була створена на базі музичного училища і відкрита 8 вересня 1913 р. на пожертви Голови дирекції Одеського відділення ІРМТ графа В. Орлова [9, с. 20–25]. Першим директором був призначений В. Й. Малишевський. Викладачами стали представники Петербурзької, Московської, Празької, Віденської та інших європейських консерваторій. У числі учнів Одеської консерваторії перших років її існування був і майбутній великий майстер хорового письма, композитор О. Давиденко. Засновниками хормейстерської виконавської школи стали К. Пігров та його учні – Д. Загрецький, В. Шип, Г. Ліознов.

В тому ж 1913 р., але декількома місяцями пізніше, була заснована Київська консерваторія, безпосередню участь у заснуванні якої взяли видатні російські композитори П. Чайковський, С. Тане-

і навіть розширив поле діяльності. Вже у 1910 р. він відкрив свої філії в Дрогобичі, Станіславові, Стрию та Тернополі, крім того, заснував музичну учительську семінарію. У 1931 р. Інститут отримав назву «Львівська музична консерваторія ім. К. Шимановського».

⁵ Пізніше директорами ВМІ були С. Людкевич, В. Барвінський.

єв, С. Рахманінов, а також директор Київського музичного училища В. Пухальський, видатний диригент А. Виноградський, відомий київський меценат М. Терещенко. З 1919 р. Київська консерваторія стала державним навчальним закладом, а засновниками хормейстерської виконавської школи стали О. Кошиць, К. Стеценко, Г. Верьовка, М. Верховинець, М. Вериківський, П. Муравський, О. Тарасенко та ін. Паралельно до державної консерваторії, у 1918 р., в Києві була створена також Народна консерваторія, велику роль у роботі якої відіграв Б. Яворський.

Історико-політичні події 1917 р. відбилися й на музично-мистецькому житті країни, створили певні передумови для оновлення форм творчості, виникнення нових творчих асоціацій, котрі б відповідали «вимогам часу». Зокрема, з'являються тенденції до створення аматорських колективів, а також до більшої організаційної свободи. Наприклад, був проголошений принцип повної автономії консерваторії [8, с. 30], відбувалися постійні реорганізації, перейменування закладів освіти, і навіть з'явилися «класовий», а пізніше – «національний» підходи до прийому студентів.

У 1917 р. в Одесі з'явилося «Товариство одеських музичних діячів», і, як описує Р. Розенберг, незабаром у його членів виникла ідея створення в Одесі нового вищого музичного закладу – музичної академії, «першої в Росії», як стверджував «Південний музичний вісник». Академію було створено (паралельно до існуючої консерваторії), її першим ректором став М. Марценко – керівник Регентських курсів та голова церковно-співацького благодійного товариства. «Товариство» відкрило безкоштовні хорові школи, але, на жаль, життя і «Товариства», і академії виявилися недовговічними, і їх сліди губляться в потоці драматичних подій наступних років [8, с. 30].

Спробу відкрити консерваторію у Вінниці 1918 р. зробив відомий скрипаль Б. МIRONENKO. Але внаслідок революції і початку громадянської війни її відкриття було відкладене. Нарешті, у 1920 р. консерваторію у Вінниці було відкрито шляхом націоналізації всіх музичних приватних навчальних закладів професійного рівня. На рік раніше у Катеринославі також була створена консерваторія в результаті реорганізації музичного училища. Але, на жаль, вона також існувала недовго [2].

У тяжкі післяреволюційні роки заклади музичної освіти не припиняли своєї роботи, але пройшли крізь усі труднощі і суперечливі віяння нового часу. В джерелах 30-х рр. знаходимо інформацію про те, що 1921 р. був створений Відділ художньої освіти, який почав розробляти систему музичної освіти, використовуючи схему індустріальної і сільськогосподарської: інститут – технікум і профшкола, і до 1924 р. це рішення було реалізоване [1]. Наприклад, 1923 р. у зв'язку із реорганізацією навчальних закладів, Катеринославська консерваторія була перетворена у музично-театральний технікум із статусом вищого навчального закладу. В 1930 р. цей технікум отримує статус середнього навчального закладу, а 1937 р. перетворюється на музичне училище. У тому ж 1923 р. Одеська консерваторія розділилася на інститут і технікум, а в 1925 р. стала називатися Музично-драматичним інститутом (Муздраміном) із двома факультетами – музичним і театральним. Згодом при Муздраміні відкрилися музична трудова школа-семилітка ім. О. К. Глазунова, а з 1930 р. – робітничий факультет. У 1934 р. театральний факультет відокремився від інституту, і ВНЗу був повернутий статус консерваторії. А «супутниками» Вінницької консерваторії стали музичний технікум і школа. Народна (в багатьох документах – «державна») консерваторія проіснувала недовго і у 1923–1924 навчальному році злилася із музичним технікумом⁶.

Стрімкого розвитку зазнає не лише професійна музична освіта – не менш бурхливо відбуваються події і в галузі хорового виконавства. У 1919 р. К. Стеценко та О. Кошиць створюють при хоровій секції Дніпросоюзу Першу і Другу мандрівні капели⁷, того ж року О. Кошиць засновує Український національний хор. У 1920 р. в Харкові був організований перший професійний хор – Державний український хор («ДУХ») [3]. В 1920 р. у Києві на базі консерваторії та за участю провідних виконавців вищезгаданих мандрівних капел була створена Державна українська мандрівна капела, скорочено «ДУМКА» – перший український професійний хор⁸. І «Думка», за

⁶ Останній випуск технікуму відбувся у 1932–1933 навчальному році. Технікум було реорганізовано з ряду економічних причин.

⁷ На їх основі згодом і виникла славнозвісна капела «Думка».

⁸ З 1924 по 1937 р. мандрівною капелю керував талановитий хормейстер

відгуками міжнародної преси, була визнана одним з кращих хорових колективів світу [6].

Дійсним творчим підйомом відзначається діяльність хорового класу Одеської консерваторії. З 1920 р. на його чолі стає талановитий музикант – диригент, хормейстер К. К. Пігров, якого по праву називають засновником одеської хорової школи. В його автобіографії знаходимо: «У 1922/23 навчальному році в консерваторії вже був хор. Правда, складався він з одних жінок і, переслідуючи головним чином навчально-виховні цілі, значної культурно-художньої цінності ще не представляв» [цит. по: 9, с. 11]. Копітка, натхненна, енергійна та наполеглива робота К. Пігрова дала чудовий результат: хор Одеської консерваторії перетворився на один з кращих студентських хорових колективів України.

Як талановитого композитора і організатора музичної освіти та багатьох хорових колективів початку ХХ ст. відзначимо К. Стеценка. Митець володів особливим умінням відтінити красу тембру музичної фрази якоїсь окремої партії, завдяки чому досягався певний музичний наголос. Він вимагав, щоб учитель у навчанні співу виходив із принципу, що спів є продовжене голосом мовлення. Щедрою була й педагогічна спадщина К. Стеценка: у багаторічній дидактичній діяльності він обґрунтовував важливість доповнення слухових вражень у процесі сприйняття музики іншими сенсорними відчуттями і вважав, що знання, здобуті лише на основі слухових уявлень, є абстрактними.

Початок ХХ ст. – час розквіту таланту композитора, аранжувальника народних пісень М. Леонтовича, про якого К. Стеценко писав, що «він ніби різьбяр у музиці, що творить найтонші музичні вартості, неначе мереживо в шовку. Його техніка, обробка найменшої речі настільки ажурна, ніби тонка різьба з золота, прикрашена самоцвітним камінням» [4]. Хорами М. Леонтовича зацікавився О. Кошиць, і, як наслідок, у 1916 р. зі студентським хором Київського університету О. Кошиць уперше виконав «Щедрик». Після прем'єри М. Леонтович став визнаним композитором.

Н. Городовенко, в 1946–1963 – О. Соркова, 1964–1969 – П. Муравський, з 1969 р. – М. Кречко, Є. Савчук.

Досліджуючи період 20–30 рр., ми знайшли цікаву, на наш погляд, інформацію щодо того, що М. Леонтович розробив теорію, ідеєю якої було поєднання кольорів зі звучанням музичного твору як одна з найважливіших умов цілісного сприйняття музичного образу [10, с. 164–185]. З цією метою він створив власну систему показу мистецького матеріалу, що ґрунтувався на співвідношенні світлотіней і кольорів із музичними звуками. Він підкреслював, що кожний педагог мусить викладати музику в контексті інших наукових і художніх знань, а тому вважав за недоцільне обмеження фахової підготовки вчителя одним предметом.

Після смерті видатного митця (1922) композитори України об'єдналися у Товариство пам'яті М. Леонтовича, що організувало майже у всіх містах хорові капели, навчальні хори, займалося підготовкою хормейстерських кадрів. Наприклад, К. Пігров створив при Одеській філії Товариства великий аматорський хор з 200 співаків. Маєстро згадував у своїй автобіографії, що знадобилося затратити дуже багато праці, щоб цей величезний хор змусити співати стрункою й в ансамблі [8, с. 31].

У наступні роки продовжується розбудова системи музичної освіти. 1926 р. відкривається Артемівське музичне училище, 1928 – Уманський музичний технікум ім. К. Є. Ворошилова, 1930 р. – Запорізьке музичне училище, 1935 – Донецьке. У 1939 р. на базі Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка – першого державного українського вищого музичного навчального закладу на Галичині – було створено Львівське державне музичне училище (Постанова Раднаркому УРСР за № 1545 від 19 грудня 1939 р.).

Діяльність музичних товариств, численні приватні музичні школи, міський театр та філармонія, три вищі навчальні заклади – дві консерваторії (ім. К. Шимановського та Галицького (Польського) музичного товариства) і Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка, – а також кафедра музикології (Інститут музикології) при Університеті стали базою для створення у 1939 р. провідного вищого навчального закладу Західної України – Львівської державної консерваторії (ректором було призначено В. Барвінського).

Останніми в передвоєнний період відкриваються Івано-Франківське та Чернівецьке музичні училища (1940).

На жаль, під час німецької окупації більшість культурно-мистецьких установ перестали або майже перестали існувати. Наприклад, Львівське училище функціонувало під назвою «музична школа», роботу якої очолювала О. Бережницька; Одеська консерваторія працювала лише частково [8, с. 38], «хорове життя Києва майже зупинилося» [6, с. 54]. Проте, не зупинило свого розвитку хорове виконавство: з колишніх «думчан», інших співаків, хормейстерів, котрі з різних обставин змушені були zostатися, була створена нова капела – «Українська національна хорова капела» (керівники Н. Городовенко та П. Гончаров) [6, с. 54]. У 1943 р. у Харкові було засновано Державний український народний хор, керівником якого став видатний майстер Г. Верьовка.

Післявоєнний період в Україні (від 1944 р.) відзначається в історії спеціальної музичної освіти складними процесами відновлення і становлення нового, подекуди суперечливого масового мистецтва. У перші повоєнні роки всі навчальні заклади відчували потребу у висококваліфікованих педагогічних кадрах, тому починається активне відродження відкритих в довоєнний період спеціальних навчальних закладів та відбувається відкриття нових: 1945 р. відкривається Дрогобицьке музичне училище, 1946 – Ужгородське та ін.

Отже, представлена послідовність історичних подій дає уявлення про тенденції формування системи професійної хорової освіти, про культурний, мистецький контекст в складний, неоднозначний, бурхливий час I половини ХХ ст., окреслює провідні шляхи розвитку професійного хорового виконавства досліджуваного періоду.

З позиції ХХІ ст. вже не личить безапеляційно заявляти про вплив установ Комуністичної партії, суспільно-політичні правила радянського життя, проте, як справедливо пише А. Лашенко, «головним фактором подальшого розвитку залишалася суспільно-політична ситуація, в якій функціонувала культура. В цьому плані, на період з 1930-х і до початку 1950-х років у тодішньому Союзі зовнішні прояви самотності хорових шкіл ..., як і самі школи, ніби зникли з авансцени музичних подій. <...> Коли ж хорова масовість повністю вичерпала свої можливості, досвід окремих хорових шкіл поступово знову зробився предметом уваги» [6, с. 55–56]. І саме цей, наступний

період – II половина ХХ ст. – стане предметом нашої наукової зацікавленості в майбутній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабий А. Музыкальное образование на Украине после Октября [Текст] // Советская музыка. — 1935. — № 1. — С. 31–40.
2. Букач М. Особливості становлення вокально-хорової освіти на теренах України [Електронний ресурс] // Наукові праці. — Педагогіка. — Том № 50. Вип. 37. — Миколаївський державний гуманітарний університет ім. П. Могили, 2006. — С. 29–38. — Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2006/50-37-5.pdf>.
3. Іванова Ю. Професіоналізація хорового виконавства в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Іванова // Проблеми сучасності: мистецтво, культура, педагогіка : зб. наук. пр. — Луганський держ. інститут культури і мистецтв, 2010. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prsmkp/2010_13/ivanova.html.
4. Ільченко Д. Спогади про Леонтовича [Текст] / Д. Ільченко // Музика. — 1925. — № 11–12. — С. 418.
5. Кошиць О. А. Спогади [Текст] / О. А. Кошиць ; упоряд., передмова М. Головаценка ; післямова М. Слабошпицького. — К. : Рада, 1995. — 387 с.
6. Лащенко А. З історії київської хорової школи [Текст] / А. Лащенко. — К. : Муз. Україна, 2007. — 198 с.
7. Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://conservatory.lviv.ua/about/history/>.
8. Одеській державній музичній академії імені А. В. Нежданової – 90 [Текст] / Упор. Сокол О. В., Розенберг Р. М., Самойленко О. І. та ін. — Одеса : Друк, 2003. — 224 с.
9. Птица К. Константин Константинович Пигров (Очерк жизни и творческой деятельности) [Текст] / К. Птица // Пигров К. Руководство хором. — М. : Музыка, 1964. — С. 3–20.
10. Творчість М. Леонтовича [Текст] : зб. ст. / Упор. В. Золочевський. — К. : Музична Україна, 1977. — 200 с.